

GRZEGORZ SMYK
DR HAB., PROF. UMCS,
UNIwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
ORCID: 0000-0003-0143-4233

Wydział Wojskowo-Policyjny Rządu Gubernialnego Lubelskiego w latach 1867–1915. Organizacja i obsada personalna

1. Wprowadzenie; 2. Miejsce i rola Wydziału Wojskowo-Policyjnego w strukturze Rządu Gubernialnego Lubelskiego; 3. Radcy; 4. Referenci i buchalterzy; 5. Pomocnicy referentów i dziennikarze; 6. Podsumowanie.

1

W następstwie reform unifikacyjnych, przeprowadzonych przez władze carskie w Królestwie Polskim po powstaniu styczniowym, zlikwidowane zostały wszystkie odrębne dotąd od rosyjskich centralne władze administracyjne Królestwa. Poszczególne dziedziny zarządu cywilnego podporządkowano zwierzchnictwu właściwych resortowo ministrów i kierowników urzędów centralnych w Petersburgu¹. Reorganizacji uległa także administracja terenowa. Ukazem z 19/31 grud-

¹ W rezultacie tych przekształceń ziemie Królestwa Polskiego utraciły samodzielność administracyjną i faktycznie stały się jedną z prowincji Imperium Rosyjskiego. Zacieraniu odrębności prawno-ustrojowych Królestwa towarzyszyła polityka rusyfikacji, która objęła wszystkie dziedziny życia społecznego, w tym i administrację cywilną. Urzędom narzucono rosyjską procedurę administracyjną i styl funkcjonowania biurokracji przyjęty w Cesarstwie. Językiem urzędowym całej administracji stał się wyłącznie rosyjski. Urzędnicy zatrudniani w zarządzie cywilnym, bez względu na swoją przynależność narodową, stali się częścią rosyjskiego korpusu urzędników cywilnych, a ich status prawno-zawodowy określały odtąd przepisy rosyjskiej ustawy o służbie cywilnej. Szybka rusyfikacja środowiska urzędniczego miała szczególne znaczenie dla władz carskich, gdyż w ich zamierzeniach biurokracja cywilna miała stać się jednym z trzech, obok wojska i policji, filarów rządów rosyjskich w spacyfikowanym po powstaniu styczniowym kraju. Zob. G. Smyk, *Likwidacja odrębności administracyjnej Królestwa Polskiego po powstaniu styczniowym*, „Zamojskie Studia i Materiały” 1999, z. 2, s. 189–212; idem, *Rusyfikacja obsady personalnej organów zarządu gubernialnego Królestwa Polskiego w latach 1867–1915*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1999, t. LI, z. 1–2, s. 239–264; A. Korobowicz, W. Witkowski, *Ustrój i prawo na ziemiach polskich. Od rozbiorów do odzyskania niepodległości*, Lublin

nia 1866 r. została wprowadzona w Królestwie nowa, wzorowana na rosyjskiej, ustawa o zarządzie gubernialnym i powiatowym². Zniosła ona dotychczasowy podział terytorialny kraju oraz zmieniła organizację pośrednich władz cywilnych, dostosowując je do modelu administracji terenowej w Cesarstwie. 1/13 stycznia 1867 r. Królestwo zostało podzielone na dziesięć guberni: warszawską, lubelską, radomską, kielecką, kaliską, piotrkowską, płocką, łomżyńską, suwalską i siedlecką³. W 1912 r. na skutek wydzielenia z generał-gubernatorstwa warszawskiego guberni chełmskiej i podporządkowania jej w części spraw generał-gubernatorowi kijowskiemu, w części zaś – bezpośrednio ministrowi spraw wewnętrznych w Petersburgu, likwidacji uległa gubernia siedlecka, a ogólna liczba guberni w Królestwie zmniejszyła się do dziewięciu⁴.

Brak odrębnych centralnych władz administracyjnych w Królestwie Polskim po powstaniu styczniowym spowodował wzrost znaczenia organów średniego szczebla zarządu cywilnego, zwłaszcza urzędów gubernialnych. Wraz z zatrudnianym w nich personelem urzędniczym stały się one główną siłą napędową rozwoju biurokracji rosyjskiej w guberniach Królestwa aż do I wojny światowej⁵.

Wbrew powszechnie panującemu pogładowi, inkorporacja zarządu gubernialnego i powiatowego w Królestwie Polskim do systemu organów administracji terenowej Cesarstwa nie oznaczała automatycznej i zupełnej recepcji wzorca rosyjskiego. Pomimo niewątpliwej integracji ze strukturami zarządu cywilnego w Cesarstwie, nowy ustrój zarządu gubernialnego i powiatowego w Królestwie Polskim po powstaniu styczniowym wykazywał tak liczne odmienności,

---

1994, s. 79; S. Kutrzeba, *Historia ustroju Polski w zarysie*, t. III, cz. 1, Lwów 1920, s. 139–142; B. Winiarski, *Ustrój polityczny ziem polskich w XIX wieku*, Poznań 1923, s. 135–139; S. Krzemiński, *Dwadzieścia pięć lat Rosji w Polsce (1863–1888). Zarys historyczny*, Lwów 1892, *passim*.

² Ukaz z 19/31 grudnia 1866 r. Ustawa o zarządzie gubernialnym i powiatowym w guberniach Królestwa Polskiego (dalej: Ustawa o zarządzie gubernialnym i powiatowym), *Dziennik Praw* (dalej: DzP KP) z 1866 r., t. 66, s. 115–193.

³ *Ibidem*, s. 119, art. 1.

⁴ Ustawa o utworzeniu guberni chełmskiej z 23 czerwca/ 6 lipca 1912 r. (Ob obrazowaniu iz wostocznych czastiej Lublinskoj i Siedleckoj gubernij osoboj Chołmskoj guberni, s izjatijem jeja iz uprawlenija Warszawskiego generał-gubernatora), *Sobranije Uzakonienij i Rasporiażenij Prawitelstwa* (dalej: SUIRP) z 1912 r., nr 128, s. 1120. O wydzieleniu guberni chełmskiej z Królestwa Polskiego szczegółowo pisał A. Wrzyszczyk, *Gubernia chełmska. Zarys ustrojowy*, Lublin 1997.

⁵ Dążenia władz carskich do likwidacji odrębności administracyjnej Królestwa Polskiego pozostawały w ścisłym związku z procesami unifikacyjnym wewnątrz Imperium Rosyjskiego. Objęły one także i te prowincje, które – jak Wielkie Księstwo Finlandii – nie przejawiały tendencji emancypacyjnych, zob. B. Szordykowska, *Rola języka rosyjskiego w planach unifikacji Finlandii z Rosją na przełomie XIX i XX wieku*, „Przegląd Humanistyczny” 1990, nr 1, s. 99–123; J. Kucharzewski, *Od białego do czerwonego caratu*, Warszawa 1990, s. 386–390.

że zarówno w piśmiennictwie, jak i w ustawodawstwie ogólnorosyjskim gubernie Królestwa Polskiego określano jako zarządzane na odrębnych zasadach szczególnych⁶. Różnice te zauważalne są zarówno w pozycji ustrojowej i kompetencjach urzędów gubernatorów i wicegubernatorów, jak i w organizacji wewnętrznej i kompetencjach rządów gubernialnych.

Niniejsze opracowanie przedstawia – na tle ogólnych zasad ustroju zarządu gubernialnego w Królestwie Polskim – ewolucję kompetencji, przekształcenia organizacji wewnętrznej oraz charakterystykę obsady personalnej Wydziału Wojskowo-Policyjnego Rządu Gubernialnego Lubelskiego, od chwili jego utworzenia w 1867 r. do ewakuacji do Moskwy w sierpniu 1915 r. Za wyborem guberni lubelskiej przemawiało to, że była ona drugą co do wielkości i liczby ludności – po warszawskiej – w Królestwie Polskim. W stosunku do innych guberni obsada personalna jej urzędów poddana była nasilonej rusyfikacji. Dążenie władz carskich do szybkiej i pełnej wymiany polskiej kadry urzędniczej na rosyjską – z założenia lojalną wobec zaborcy – było tu szczególnie wyraźne. Istotne znaczenie dla przyjęcia guberni lubelskiej jako przedmiotu opisu miał również fakt, że możliwe było dokładne odtworzenie przekształceń organizacyjnych i ruchu kadrowego w Wydziale Wojskowo-Policyjnym Rządu Gubernialnego Lubelskiego oraz zebranie niemal pełnych danych osobowych i informacji o przebiegu służby poszczególnych urzędników. Z zespołu akt Rządu Gubernialnego Lubelskiego zachowało się 80–90% dokumentów, co umożliwiło dokonanie charakterystyki urzędników zatrudnionych w Wydziale Wojskowo-Policyjnym Rządu Gubernialnego Lubelskiego na stanowiskach radców i referentów: ich narodowości (wyznania), pochodzenia społecznego, wykształcenia i kariery zawodowej⁷.

Podstawę materiałową studium stanowią przede wszystkim źródła archiwalne zachowane w zespole akt Rządu Gubernialnego Lubelskiego w Archiwum Państwowym w Lublinie oraz akty prawne i literatura przedmiotu odnosząca się do omawianego zagadnienia. Główne źródło informacji o urzędnikach piastujących stanowiska radców i referentów w Wydziale Wojskowo-Policyjnym Rządu Gubernialnego Lubelskiego stanowiły ich akta personalne – „formularnyje spiski”, zawierające wszystkie istotne informacje przyjęte jako kryteria opisu tego środowiska. Źródłem danych uzupełniających były publikowane periodycznie

⁶ Swod Zakonow Rossijskoj Imperii, izdanije 1892, t. II, cz. I, Swod gubernskich uczeżdzenij, s. 1, art. 4; W.M. Gribowski, *Gosudarstwiennoje ustrojstwo i uprawlenije Rossijskoj Imperii*, Odessa 1912, s. 148; W. Hausbrandt, *Moc obowiązująca Zbioru Praw Cesarstwa w kraju naszym*, Warszawa 1906, s. 4.

⁷ J. Godlewska, *Rząd Gubernialny Lubelski 1867–1918. Przewodnik po zespole*, Warszawa–Łódź 1978, s. 10–15.

oficjalne spisy urzędników w Królestwie Polskim i Cesarstwie Rosyjskim oraz poszczególnych guberniach: *Adres Kalendary i Pamiatnyje Kniżki*⁸.

2

Zgodnie z wzorem obowiązującym w Cesarstwie, ustawa z 1866 r. powierzyła zarząd guberniami Królestwa Polskiego gubernatorom, wicegubernatorom i rządóm gubernialnym. Kompetencje własne tych trzech ośrodków władzy zostały przez ustawę szczegółowo wymienione i ściśle rozgraniczone. Zwierzchnikiem guberni był gubernator. W ramach swych kompetencji działał on albo bezpośrednio przez podległe mu organy, albo za pośrednictwem rządu gubernialnego. Stąd też gubernator i rząd gubernialny posiadali oddzielne kancelarie. Pomocnikiem i zastępcą gubernatora w zarządzie gubernią był wicegubernator, który – odmiennie niż w pozostałych guberniach Cesarstwa – został wyposażony we własne kompetencje władcze. Organem kolegialnym guberni był rząd gubernialny (Gubernskojje Prawlenije). Jego prezydium stanowili: gubernator, wicegubernator oraz radcy, asesorzy i inspektorzy, kierujący poszczególnymi wydziałami rządu. Organy te, wraz z zarządami powiatowymi i utworzonym w 1874 r. urzędem generał-gubernatora warszawskiego, stały się integralną częścią rosyjskiego aparatu zarządu terytorialnego⁹.

Pomimo naśladownictwa terminologii obowiązującej w Cesarstwie, zarówno organizacja, jak i kompetencje zarządu gubernialnego w Królestwie Polskim znacznie różniły się od swojego rosyjskiego pierwowzoru. Różnice te wynikały z przyczyn politycznych (pacyfikacja zbuntowanego kraju, brak – poza gminnymi – instytucji samorządowych), prawnych (odrębne od przeszło półwiecza prawo administracyjne Królestwa Polskiego), finansowych (niechęć władz carskich do wzrostu kosztów utrzymania administracji), jak i kadrowych (niewystarczająca liczba urzędników rosyjskich, wymuszająca zatrudnianie Polaków). W efekcie przygotowana pod nadzorem Nikołaja Milutina, czołowego rzecznika pełnej

⁸ *Adres kalendar ili obszczaja rospis wsiech własiej i dołżności w Rosijskoj Impierii*, Sankt Petersburg 1873, 1879, 1885, 1897, 1900; *Pamiatnaja Kniżka Lublinskoj Guberni*, Lublin, za lata: 1870–1875, 1877, 1879, 1883–1885, 1887, 1890, 1891, 1894, 1895, 1897, 1899, 1900–1907, 1910–1912, 1914.

⁹ Ustawa o zarządzie gubernialnym i powiatowym, s. 119–135, art. 3–33; A. Okolski, *Wykład prawa administracyjnego oraz prawa administracyjnego obowiązującego w Królestwie Polskiem*, Warszawa 1880, t. I, s. 228; A. Nikiforuk, *Kancelaria rządu gubernialnego łomżyńskiego z lat 1867–1918*, „Archeion” 1984, R. LXXVIII, s. 196–198; A. Kopiczyńska, *Kancelaria gubernatora łomżyńskiego w latach 1867–1918. Funkcje i procesy aktotwórcze*, „Archeion” 1988, R. LXXXIV, s. 42–44; J. Zaborowska, *Ustrój, dzieje i akta kancelarii gubernatora warszawskiego z lat 1866–1917*, „Archeion” 1969, R. LI, s. 143–147.

unifikacji ustroju zarządu cywilnego Królestwa z systemem organów administracyjnych Cesarstwa, i aprobowana przez cesarza nowa ustawa o zarządzie gubernialnym i powiatowym dla Królestwa Polskiego stanowiła połączenie modelu rosyjskiego z instytucjami wywodzącymi się z administracji terytorialnej Królestwa okresu przedpowstaniowego oraz nowymi, tworzonymi ze względu na odrębności lokalne i różnice miejscowego prawa administracyjnego. W konsekwencji – pod względem organizacji wewnętrznej oraz zakresu kompetencji rządu gubernialne w Królestwie w istotny sposób różniły się od tych funkcjonujących w Cesarstwie¹⁰.

Według ustawy z 1866 r. rządy gubernialne składały się początkowo z kancelarii prezydialnej rządu (Kancelarija Gubernskago Prawlenija), nazywanej również wydziałem ogólnym (Obszczeje Otdielenije), którą kierował sekretarz gubernialny, oraz siedmiu wydziałów: administracyjnego (Administratiwnoje Otdielenije), wojskowo-policyjnego (Wojenno-Policejskoje Otdielenije), skarbowego (Finansowoje Otdielenije), dóbr rządowych (Otdielenije Gosudarstwiennych Imuszczestw), prawnego (Iuridiczskoje Otdielenije), lekarskiego (Wraczebnoje Otdielenije) i ubezpieczeniowego (Strachowoje Otdielenije), funkcjonujących pod kierunkiem radców i asesorów gubernialnych. Ponadto przy każdym rządzie gubernialnym istniały: archiwum, drukarnia i redakcja dziennika gubernialnego¹¹. Struktura ta nie uwzględniała projektowanych zmian w administracji specjalnej Królestwa (zwłaszcza skarbowej), co spowodowało, że tuż po jej wprowadzeniu konieczne były zmiany organizacyjne i korekty kompetencji niektórych wydziałów. Sytuacja ta świadczy o pośpiechu rosyjskiego prawodawcy, z jakim starał się on – nie bacząc na ogólne założenia systemowe – upodobnić administrację gubernialną w Królestwie do ustroju zarządu cywilnego w Cesarstwie. Już w pierwszych dwóch latach funkcjonowania nowego zarządu gubernialnego liczba wydziałów w poszczególnych rządach gubernialnych, w tym w lubelskim, ulegała zmianom. Po likwidacji Rady Budowniczej w 1867 r., od stycznia następnego roku w rządach gubernialnych powołano – nieprzewidziane w ustawie z 1866 r. – wydziały budownicze (Stroitielnoje Otdielenije), złożone z gubernialnego inżyniera-architekta i jego pomocnika¹². Kolejną zmianę wprowadziła ustawa o izbach skarbowych w Królestwie Polskim z 26 marca/ 7 kwietnia 1869 r. Zgodnie z jej postanowieniami, powołane

¹⁰ Analizę różnic i podobieństw nowego ustroju zarządu gubernialnego w Królestwie Polskim, wprowadzonego po reformie 1866 r., z organizacją administracji gubernialnej w Cesarstwie zawiera praca A. Górnika, *Kancelaria Gubernatora i Rząd Gubernialny Lubelski (1867–1918)*, Lublin–Radzyń Podlaski 2006, s. 21–110.

¹¹ Ustawa o zarządzie gubernialnym i powiatowym, s. 119–135, art. 3–33; A. Okolski, *op. cit.*, s. 228; J. Godlewska, *op. cit.*, s. 5–8; A. Nikiforuk, *op. cit.*, s. 196–198; A. Kopiczyńska, *op. cit.*, s. 45; J. Zaborowska, *op. cit.*, s. 145.

¹² Ukaz z 20 lipca/ 1 sierpnia 1867 r., DzP KP, t. 67, s. 229, art. 6–9; J. Godlewska, *op. cit.*, s. 6.

w każdym mieście gubernialnym Królestwa izby skarbowe przejęły kompetencje wydziałów skarbowych i dóbr rządowych, w następstwie czego we wszystkich rządach gubernialnych wydziały te uległy likwidacji¹³. Ostatnie przekształcenia struktur wydziałowych w rządach gubernialnych nastąpiły na przełomie XIX i XX w. W 1897 r. z wydziałów lekarskich wydzielono sprawy weterynaryjne i skoncentrowano je w wydziałach weterynaryjnych (Weterinarskoje Otdielenije), kierowanych przez weterynarza gubernialnego, a w 1901 r. – w związku z reformą ubezpieczeń – zniesione zostały wydziały ubezpieczeniowe rządów gubernialnych, zaś ich kompetencje przeszły na Warszawski Zarząd Wzajemnych Ubezpieczeń Budynków od Ognia¹⁴.

Zgodnie z art. 57 ustawy o zarządzie gubernialnym i powiatowym w Królestwie Polskim, do kompetencji wydziału wojskowo-policyjnego każdego rządu gubernialnego należały sprawy dotyczące ewidencji i poboru rekrutów, zakwaterowania i aprowizacji oddziałów wojskowych stacjonujących w miastach i miasteczkach guberni, likwidacja szkód spowodowanych przez wojsko, nadzór nad aresztami i więzieniami, w tym utrzymanie więźniów i aresztantów oraz zapewnienie im pracy i opieki medycznej. Wydziały te zajmowały się także ewidencją ludności guberni (z uwzględnieniem pochodzenia społecznego i wyznania), sprawami paszportowymi i przyjmowania poddaństwa rosyjskiego przez cudzoziemców zamieszkujących na terenie guberni, zmianami wyznania, oraz sprawowały kontrolę nad funkcjonowaniem straży ziemskiej i rejestrowały prowadzone przez nią śledztwa i dochodzenia. Dla realizacji tych zadań w każdym wydziale tworzono cztery referaty: wojskowy, buchalteryjny, więzienny i ogólny¹⁵. Kadre urzędniczą wydziału wojskowo-policyjnego stanowili: radca zarządzający wydziałem (*sowietnik uprawljajuszczij otdielenijem*) – członek prezydium rządu gubernialnego, trzech starszych i młodszych referentów (*starszije i mładszije dieloproizwoditeli*) oraz jeden buchalter (*buchgaltier*) kierujący referatami, od sześciu do dziewięciu pomocników referentów (*starszije i mładszije pomoszczniki dieloproizwoditiela*), dziennikarz (*żurnalist*) oraz od czterech do pięciu urzędników do pisma. Poza radcą wydziału, którego stanowisko służbowe należało do wysokiej VI klasy w 14-stopniowej hierarchii urzędów i stanowisk służbowych przewidzianych przez Tabelę o rangach z 1722 r., pozostali urzędnicy zajmowali posady niższych klas: starsi referenci –

¹³ Ukaz z 26 marca/ 7 kwietnia 1869 r., DzP KP, t. 69, s. 199–201, art. 8 i 9; J. Godlewska, *op. cit.*, s. 7.

¹⁴ Ukaz z 10/22 czerwca 1900 r., SUiRP z 1900 r., nr 163, s. 5597–6000; J. Godlewska, *op. cit.*, s. 8; A. Górak, *op. cit.*, s. 140–141.

¹⁵ Ustawa o zarządzie gubernialnym i powiatowym, s. 139, 143 i 155, art. 34, 35 i 57; J. Godlewska, *op. cit.*, s. 6–7; A. Nikiforuk, *op. cit.*, s. 196–197; A. Okolski, *op. cit.*, s. 233–234, 236–237, 239.

VIII, młodszy referent i buchalter – IX, starszy pomocniczy referenta – X, młodszy pomocniczy referenta i dziennikarz – XII klasy¹⁶.

3

W hierarchii stanowisk służbowych wprowadzonej w organach administracji gubernialnej Królestwa Polskiego po 1866 r. radcy, asesorzy i inspektorzy, zarządzający poszczególnymi wydziałami rządów gubernialnych zajmowali szczególną pozycję. Urzędnicy ci ze względu na wysoką VI lub VII klasę piastowanych stanowisk należeli – obok gubernatorów i wicegubernatorów (klasa IV i V) – do wąskiego grona najwyższej nomenklatury urzędniczej w guberniach Królestwa Polskiego¹⁷. O randze i znaczeniu zarządzających wydziałami decydowały jednak przede wszystkim ich formalne i faktyczne kompetencje służbowe oraz wysokie uposażenie roczne (1500 rubli). Radcy, asesorzy i inspektorzy jednoosobowo kierowali wydziałami rządu gubernialnego, sprawując bezpośredni nadzór nad właściwym kierunkiem i sprawnym przebiegiem prowadzonych w nich prac. Czuwali również nad karnością i należyтым wykonywaniem obowiązków służbowych przez zatrudnionych w ich wydziałach urzędników. Ze względu na przeprowadzoną w każdym urzędzie konieczną dekoncentrację czynności urzędowych, w praktyce to na nich spoczywał główny ciężar merytorycznego przygotowania spraw prowadzonych w wydziałach. W konsekwencji, choć samodzielnie nie podejmowali decyzji administracyjnych – należało to do kompetencji gubernatora lub rządu gubernialnego – to mieli znaczący wpływ na ich treść. Radcy, asesorzy i inspektorzy byli ponadto z urzędu członkami ścisłego kolegium rządu gubernialnego z głosem stanowczym. W tej roli uczestniczyli w podejmowaniu decyzji zarówno w kwestiach dotyczących prac ich wydziału, jak i w innych sprawach należących do kompetencji rządu gubernialnego. Zatem od ich wykształcenia, umiejętności zawodowych i zaangażowania zależał faktyczny poziom merytorycznego załatwiania spraw w wydziale, a w konsekwencji – funkcjonowania urzędu¹⁸.

¹⁶ Etaty rządów gubernialnych i powiatowych w guberniach Królestwa Polskiego z 19/31 grudnia 1866 r., DzP KP, t. 66, s. 227.

¹⁷ *Ibidem*, s. 225.

¹⁸ Ustawa o zarządzie gubernialnym i powiatowym, s. 157–161, art. 66–72; L. Jaśkiewicz, *Administracja carska a samorząd terytorialny w epoce Aleksandra III*, „Kwartalnik Historyczny” 1978, nr 2, s. 288–290; Z. Chmielewski, *Narodziny i rozwój biuralizmu na ziemiach polskich w okresie zaborów*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” 1993, nr 113, s. 26–27; idem, *Przejawy upolitycznienia administracji polskiej w XIX i XX wieku. Zarys problemu*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” 1992, nr 98, s. 63, 72–73.

W omawianym okresie stanowisko radcy zarządzającego Wydziałem Wojskowo-Policyjnym Rządu Gubernialnego Lubelskiego zajmowało 11 osób. Wśród nich był tylko jeden Polak, wyznania ewangelickiego, Gustaw Mejer syn Teodora (urodzony w 1810 r. w guberni płockiej, syn szlachcica niewylegitymowanego), który objął tę funkcję jako pierwszy 1/13 stycznia 1867 r. i utrzymał ją przez 10 lat, to jest do końca 1876 r.¹⁹. Wszyscy jego następcy byli już Rosjanami. Po Gustawie Mejerze stanowisko radcy w tym wydziale zajmował do 11/23 marca 1884 r. Fiodor Jakowlewicz Gromyko (prawosławny, urodzony w 1830 r. w guberni mohylewskiej, syn szlachcica wylegitymowanego), a po nim do końca 1885 r. – Fiodor Konstantinowicz Połonieckij (prawosławny, pozostałe dane nieznanne)²⁰. W kolejnych latach wydziałem wojskowo-policyjnym zarządzali: od 13/25 stycznia 1886 r. do 20 marca/ 1 kwietnia 1892 r. Mitrofan Tichonowicz Guriew (prawosławny, urodzony w 1830 r. w guberni woroneskiej, syn urzędnika)²¹, od 20 marca/ 1 kwietnia 1892 r. do 4/16 stycznia 1894 r. Światosław Siemionowicz Jengalyczew (prawosławny, urodzony w 1844 r. w guberni moskiewskiej, syn szlachcica wylegitymowanego)²², od 1/13 lutego 1894 r. do 13/25 października 1895 r. Ignatij Dawidowicz Gierasimienko (prawosławny, urodzony w guberni kijowskiej, data urodzin nieznaną, syn szlachcica niewylegitymowanego)²³, od 13/25 października 1895 r. do 23 listopada/ 6 grudnia 1909 r. Paweł Grigoriewicz Smolenski (prawosławny, urodzony w 1860 r. w guberni

¹⁹ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), zespół 116 „Rząd Gubernialny Lubelski” (dalej: RGL), Akta osobowe, sygn. 1136 – *Formularnyj spisok o służbie sowietnika wojenno-policajskiego otdielenija Lublinskago Gubernskago Prawlenija Gustawa Fiodorowicza Mejera*, s. 30–35.

²⁰ APL, RGL, Akta osobowe, sygn. 496 – *Formularnyj spisok o służbie sowietnika wojenno-policajskiego otdielenija Lublinskago Gubernskago Prawlenija Fidora Jakowlewicza Gromyko*, s. 11–17. Akta osobowe F.K. Połonieckiego nie zachowały się. Jego wyznanie oraz czas służby na stanowisku radcy wydziału wojskowo-policyjnego, jak też niektóre inne informacje ustalono na podstawie danych zawartych w ogólnych rocznych wykazach urzędników cywilnych zatrudnionych we władzach guberni lubelskiej: APL, RGL, *Swiedienija lic służaszczim po Ministierstwie Wnutriennych Dieł w Lublinskaj Guberni*, 1877, nr 13, s. 8–10; 1878, nr 1, n. fol.; 1879, nr 3, n. fol.; 1880, nr 45, n. fol.; 1881, nr 58, n. fol.; 1883, nr 143, n. fol.; 1886, nr 12, s. 142–144; 1894, nr 9, n. fol.; 1895, nr 45, s. 13–14.

²¹ APL, RGL, sygn. 508 – Akta osobowe Mitrofana Tichonowicza Guriewa, s. 130–135.

²² APL, RGL, Akta osobowe, sygn. 621 – *Formularnyj spisok o służbie sowietnika wojenno-policajskiego otdielenija Lublinskago Gubernskago Prawlenija Światosława Siemionowicza Jengalyczewa*, s. 190–201.

²³ APL, RGL, Akta osobowe, sygn. 531 – *Formularnyj spisok o służbie sowietnika wojenno-policajskiego otdielenija Lublinskago Gubernskago Prawlenija Ignatija Dawidowicza Gierasimienko*, s. 19–21.

czernichowskiej, syn duchownego prawosławnego)²⁴, od 8/21 lutego 1910 r. do 28 lipca/ 10 sierpnia 1912 r. Aleksandr Fiodorowicz Jewtichiew (prawosławny, urodzony w 1879 r. w guberni jekaterynburskiej, syn duchownego prawosławnego)²⁵, od 16/29 listopada 1912 r. do 19 sierpnia/ 1 września 1914 r. Siemion Iwanowicz Wachromiejew (prawosławny, urodzony w 1884 r. w guberni petersburskiej, syn urzędnika)²⁶, od 19 sierpnia/ 1 września 1914 r. do 17 lutego/ 2 marca 1915 r. Leonid Francewicz Kodź (prawosławny, urodzony w 1878 r. w guberni wileńskiej, syn szlachcica wylegitymowanego)²⁷. Jako ostatni obowiązki radcy tego wydziału pełnił od 17 lutego/ 2 marca 1915 r. do końca 1917 r. Aleksiej Titowicz Łoginow (prawosławny, urodzony w 1878 r. w guberni siedleckiej, syn strażnika ziemskiego)²⁸.

Osoby zajmujące stanowisko radcy wydziału wojskowo-policyjnego wywodziły się z różnych warstw społecznych. Pięciu z nich – Mejer, Gromyko, Jengalyczew, Gierasimienko i Kodź – byli pochodzenia szlacheckiego, Guriew i Wachromiejew – synami urzędników, Smoleńskij i Jewtichiew – synami duchownych prawosławnych. Natomiast jeden, Łoginow, był pochodzenia chłopskiego. Danych dotyczących Połonieckiego nie udało się ustalić. Gromyko, Gierasimienko, Jengalyczew, Jewtichiew, Wachromiejew i Łoginow byli żonaci; Mejer, Smoleński i Kodź pozostawali w stanie bezżennym, a Guriew był wdowcem. Tylko Gierasimienko i Jewtichiew legitymowali się wyższym wykształceniem – pierwszy ukończył wydział prawa na uniwersytecie w Kijowie, drugi – w Charkowie. Jengalyczew i Kodź byli absolwentami średnich szkół wojskowych, pierwszy – Aleksandryjskiej Szkoły Piechoty, drugi – Symbirskiego Korpusu Kadetów. Poza nimi średnie wykształcenie zdobyli także: Mejer – w szkole wojewódzkiej w Płocku, Wachromiejew – w liceum w Petersburgu, i Łoginow – w gimnazjum męskim

²⁴ APL, RGL, Akta osobowe, sygn. 1646 – *Formularnyj spisok o służbie sowietnika wojenno-policejskago otdielenija Lublinskago Gubernskago Prawlenija Pawła Grigoriewicza Smolenskago*, n. fol.

²⁵ APL, RGL, Akta osobowe, sygn. 628 – *Życiorys własnoręczny Aleksandra Fiodorowicza Jewtichiewa*, n. fol.

²⁶ APL, RGL, Akta osobowe, sygn. 1920 – *Formularnyj spisok o służbie sowietnika wojenno-policejskago otdielenija Lublinskago Gubernskago Prawlenija gubernskago sekretara Siemiona Iwanowicza Wachromiejewa*, n. fol.

²⁷ APL, RGL, Akta osobowe, sygn. 760 – *Formularnyj spisok o służbie sowietnika wojenno-policejskago otdielenija Lublinskago Gubernskago Prawlenija koleżskago sowietnika Leonida Francewicza Kodzia*, n. fol.

²⁸ APL, RGL, Akta osobowe, sygn. 1048 – *Formularnyj spisok o służbie sowietnika wojenno-policejskago otdielenija Lublinskago Gubernskago Prawlenija titularnago sowietnika Aleksieja Titowicza Łoginowa*, n. fol.

w Białej. Pozostali ukończyli jedynie szkoły powiatowe: Guriew – w Woroneżu, a Smolenskij – w Surażu.

Kariery urzędnicze rozpoczynali w różny sposób. Mejer po aplikacji w kancelarii b. naczelnika wojennego b. guberni kieleckiej został tłumaczem b. Rządu Gubernialnego Kieleckiego. Smolenskij był początkowo pomocnikiem sekretarza zjazdu sędziów pokoju w Surażu. Wachromiejew pełnił obowiązki naczelnika stołu w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych w Petersburgu. Jengałyczew i Kodź przeszli do służby cywilnej z wojska – pierwszy na stanowisko pomocnika cenzora wileńskiego do spraw prasy zagranicznej, drugi – na posadę urzędnika do specjalnych poruczeń gubernatora penzeńskiego. Od posady kancelisty służbę cywilną rozpoczęli Guriew i Łoginow. Szczególny był przebieg kariery Jewtichiewa: zajmował się on początkowo pracą naukową, osiągnął stanowisko bezpłatnego docenta w katedrze prawa administracyjnego uniwersytetu w Charkowie; stąd przeszedł do służby cywilnej, obejmując posadę referenta w Rządzie Gubernialnym Charkowskim. Przed mianowaniem na stanowisko radcy wydziału wojskowo-policyjnego w Rządzie Gubernialnym Lubelskim wszystkie zajmujące ten urząd osoby osiągnęły podobny szczybel kariery urzędniczej. Mejer był naczelnikiem kancelarii b. Rządu Gubernialnego Lubelskiego, Gromyko – zarządzającym kancelarią gubernatora lubelskiego, Połonieckij – radcą prawnym w Rządzie Gubernialnym Suwalskim, Guriew – urzędnikiem do specjalnych poruczeń przy gubernatorze lubelskim. Jengałyczew i Smolenskij byli radcami prawnymi w Rządzie Gubernialnym Lubelskim, Kodź pełnił obowiązki zarządzającego kancelarią gubernatora besarabskiego, Łoginow był pomocnikiem naczelnika powiatu sokołowskiego. Dla Wachromiejewa i Jewtichiewa posada radcy była drugą w ich karierze urzędniczej. Radcy wydziału wojskowo-policyjnego otrzymali awans na to stanowisko w różnym wieku: trzech pomiędzy 40. a 50. rokiem życia (Mejer, Guriew i Jengałyczew), czterej między 30. a 40. rokiem (Smolenskij, Jewtichiew, Kodź i Łoginow), a jeden (Wachromiejew) już w wieku 28 lat. W czasie sprawowania stanowiska radcy, aż pięciu z wymienionych (Mejer, Gromyko, Połonieckij, Guriew i Smolenskij) otrzymało rangę radcy stanu. Łoginowowi przyznano rangę radcy tytularnego, Jengałyczewowi i Kodziowi – radcy kolegijskiego, Jewtichiewowi – asesora kolegijskiego. Natomiast Gierasimienko i Wachromiejew mieli jedynie rangę sekretarza kolegijskiego. Tylko jeden spośród radców omawianego wydziału (Mejer) na stanowisku tym doczekał emerytury. Smolenskij zmarł podczas pełnienia służby. Pozostali po odejściu z tego stanowiska pełnili zbliżone pod względem klasy posady: Guriew został radcą Wydziału Administracyjnego Rządu Gubernialnego Lubelskiego, Jengałyczew – pomocnikiem naczelnika powiatu tomaszowskiego, Kodź – radcą Rządu Gubernialnego Wołyńskiego. Awans na wyższą posadę otrzymał Jewtichiew,

który objął stanowisko starszego naczelnika stołu w Ministerstwie Sprawiedliwości w Petersburgu, oraz Wachromiejew, którego mianowano na taką posadę w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych w Petersburgu²⁹.

4

W Wydziale Wojskowo-Policyjnym Rządu Gubernialnego Lubelskiego, tak jak i w podobnych wydziałach pozostałych rządów gubernialnych Królestwa Polskiego, poszczególnymi referatami zarządzali dwaj starsi i jeden młodszy referent oraz buchalter – urzędnicy zaliczani odpowiednio do VIII i IX klasy stanowisk służbowych, z wynagrodzeniem od 750 do 600 rubli uposażenia podstawowego. Urzędnicy ci byli pozbawieni kompetencji władczych, tj. prawa do samodzielnego podejmowania decyzji w sprawach należących do kompetencji ich referatów. Podlegali bezpośrednio radcy zarządzającemu wydziałem i zobowiązani byli do ściślego wykonywania jego poleceń służbowych. Obowiązkiem referentów i buchaltera było jedynie merytoryczne opracowanie zagadnień powierzonych im przez radcę wydziału, który następnie przedstawiał je do rozstrzygnięcia kolegium rządu gubernialnego. Ponadto byli oni odpowiedzialni za terminowe wykonanie podjętych przez gubernatora i rząd gubernialny decyzji dotyczących spraw prowadzonych w ich referatach. Stanowili więc bezpośredni aparaty pomocniczy radcy wydziału i wykonawczy rządu gubernialnego. Pomimo że formalnie nie mieli wpływu na kierunek prac prowadzonych w ich wydziale, to faktycznie od ich wiedzy i doświadczenia zależało prowadzenie spraw w poszczególnych referatach, a w konsekwencji – w całym wydziale³⁰.

Pod względem pochodzenia i wyznania, wśród urzędników zajmujących posady referentów i buchaltera w Wydziale Wojskowo-Policyjnym Rządu Gubernialnego Lubelskiego aż do końca lat 80. XIX w. dominowały osoby wyznania rzymskokatolickiego, a więc zgodnie z oficjalną nomenklaturą rosyjską, przyjmującą wyznanie za oznakę przynależności narodowej, byli to Polacy. W grupie starszych referentów posady takie piastowali: od 1867 do 1883 r. – Kazimierz Ćwikliński s. Tadeusza (ur. w 1823 r. w Królestwie Polskim), od 1867 do 1873 r. – Stanisław Kluczyński s. Antoniego (ur. w 1821 r. w Królestwie Polskim), od 1874 do 1883 r. – Franciszek Łapiński s. Teodora (ur. w 1832 r. w guberni kieleckiej), od 1883 do 1884 r. – Saturnin Gruszczyński s. Andrzeja (ur. w 1853 w Królestwie Polskim), od 1884 do 1890 r. – Witalis Jankowski s. Mikołaja (ur. w guberni wołyńskiej, data

²⁹ APL, RGL, Akta osobowe, sygn. 1136, s. 30–35; sygn. 508, s. 130–135; sygn. 621, s. 190–201; sygn. 1646, n. fol.; sygn. 628, n. fol.; sygn. 1920, n. fol.; sygn. 760, n. fol.; sygn. 1048, n. fol.; sygn. 508, s. 126–147.

³⁰ Ustawa o zarządzie gubernialnym i powiatowym, s. 165–167, art. 76–80.

urodzin nieustalona), od 1885 do 1886 r. – Jan Sznuk s. Ignacego (ur. w 1846 r. w guberni lubelskiej) i od 1890 do 1894 r. – Jan Decjusz s. Michała (ur. w 1845 r. w guberni lubelskiej). Ich siedmiu następców było już wyznania prawosławnego: od 1886 do 1894 r. – wspomniany wcześniej Paweł Grigoriewicz Smolenski (ur. w 1860 r. w guberni czernichowskiej), od 1894/1895 r. – Nikołaj Stiepanowicz Jurasow (ur. w guberni niżgorodzkiej, data urodzin nieustalona), od 1894 do 1899 r. Siemion Gawriłowicz Gorski (ur. w 1862 r. w guberni czernichowskiej), od 1899 do 1908 r. – Nikołaj Konstantynowicz Tichanow (ur. w 1869 r.), od 1900 do 1907 r. – Wasili Łukicz Timinski (ur. w 1851 r. w guberni grodzieńskiej), od 1908 do 1912 r. – Aleksandr Antonowicz Matczak (ur. w 1865 r. w guberni lubelskiej), od 1913 do 1915 – Anton Iwanowicz Kulesza (ur. w 1865 r. w guberni grodzieńskiej) i od 1909 do 1915 r. – Feliks Władisławowicz Borodziec (ur. w 1860 r. w guberni lubelskiej)³¹.

Stanowisko młodszego referenta w Wydziale Wojskowo-Policyjnym Rządu Gubernialnego Lubelskiego pełnił w omawianym okresie osiem osób, wśród których do połowy lat 90. XIX w. dominowali Polacy wyznania rzymskokatolickiego. Należeli do nich: od 1867 do 1872 r. – Adam Stefanowski s. Jana (ur. w 1842 r. w Królestwie Polskim) i od 1873 do 1895 r. – Adam Janicki s. Tomasza (ur. w 1840 r. w guberni lubelskiej). Ich następcami byli urzędnicy wyznania prawosławnego: od 1895 do 1896 r. – Stirpan Pietrowicz Lejbin (ur. w 1865 r. w guberni połtawskiej), od 1895 do 1899 r. – Aleksandr Iwanowicz Biernacki (ur. w 1869 r. w guberni grodzieńskiej), od 1900 do 1903 r. – Arsenij Gerigoriewicz Ozierski (ur. w 1871 r. w guberni czernichowskiej), od 1905 do 1909 r. – Siemion Iwanowicz Martynowski (ur. w 1879 r. w guberni czernichowskiej), od 1910 do 1911 r. – Gierasim Stiepanowicz Glinki (ur. w 1873 r.), od 1912 do 1914 r. – Paweł Romanowicz

³¹ APL, RGL, Wykazy urzędników cywilnych zatrudnionych w latach 1867–1915 w Wydziale Wojskowo-Policyjnym Rządu Gubernialnego Lubelskiego, 1867, nr 185, n. fol.; 1869, nr 271, n. fol.; 1870, nr 235, k. 11–12; 1871, nr 36, n. fol.; 1872, nr 60, n. fol.; 1873, nr 4, k. 11–12; 1874, nr 88, n. fol.; 1875, nr 31, n. fol.; 1876, nr 36, n. fol.; 1877, nr 13, k. 11–12; 1878, nr 1, n. fol.; 1879, nr 3, n. fol.; 1880, nr 45, n. fol.; 1881, nr 58, n. fol.; 1883, nr 143, n. fol.; 1886, nr 12, k. 145–146; 1887, nr 15, n. fol.; 1888, nr 216a I–V, n. fol.; 1889, nr 7, n. fol.; 1890, nr 6, k. 41–42; 1891, nr 3, k. 29–30; 1892, nr 2, k. 13–14; 1893, nr 6, n. fol.; 1894, nr 9, n. fol.; 1895, nr 44, k. 13–14; 1897, nr 11, k. 11–12; 1898, nr 5, k. 17–18; 1899, nr 34, k. 13–14; 1900, nr 36, k. 23–24; 1901, nr 148, n. fol.; 1902, nr 26, n. fol.; 1903, nr 12, n. fol.; 1904, nr 116, n. fol.; 1905, nr 104, n. fol.; 1906, nr 77, n. fol.; 1907, nr 143, n. fol.; 1908, nr 22, k. 11–12; 1909, nr 104, n. fol.; 1911, nr 152, n. fol.; 1912, nr 32, n. fol.; 1913, nr 67, n. fol.; 1914, nr 69, n. fol.; 1915, nr 21, n. fol.; *Adres kalendarz ili obszczaja rospis wsiech własiej i dołżności w Rosijskoj Impierii*, Sankt Petersburg 1873, 1879, 1885, 1897, 1900; *Pamiatnaja Kniżka Lublinskoj Guberni*, Lublin, za lata: 1870–1875, 1877, 1879, 1883–1885, 1887, 1890, 1891, 1894, 1895, 1897, 1899, 1900–1907, 1910–1912, 1914; A. Górak, *Personel Zarządu Gubernialnego Lubelskiego (1867–1918) – baza danych*, „Przegląd Historyczny” 2003, t. XCIV, nr 4, s. 427–461.

Forostianow (ur. w 1873 r. w guberni kieleckiej) i od 1913 do 1915 r. – Władimir Ilicz Dmitruk (ur. w 1872 r. w guberni czernichowskiej)³².

Referatem buchalteryjnym Wydziału Wojskowo-Policyjnego Rządu Gubernialnego Lubelskiego zawiadywało kolejno dziesięć osób zajmujących posadę buchaltera. Wśród nich pierwszych trzech było Polakami wyznania rzymskokatolickiego: od 1867 do 1878 r. – Aleksander Roman s. Anzelma (ur. w 1825 r.), od 1879 do 1884 r. – Józef Jezierski s. Dionizego (ur. w 1831 r.), od 1885 do 1889 r. – wspomniany wcześniej Jan Decjusz s. Michała. Ich siedmiu następców było już wyznania prawosławnego: od 1890 do 1894 r. – wspomniany wcześniej Nikołaj Stiepanowicz Jurasow, od 1894 do 1901 r. – Archip Andrejewicz Czypak-Gniedoj (ur. w 1866 w guberni wołyńskiej), od 1901 do 1908 r. – Aleksandr Wasiljewicz Walewskij-Lewkowskij (ur. w 1878 r. w guberni wołyńskiej), od 1908 do 1909 r. – Jelewifierij Josifowicz Powalczuik (ur. w 1877 r. w guberni wołyńskiej), od 1909 do 1910 r. – Jakow Dionisiewicz Traulinskij (ur. w 1874 r. w guberni wołyńskiej), od 1910 do 1911 r. – Lew Stiepanowicz Zarembo-Gadziackij (ur. w guberni wołyńskiej, data urodzin nieustalona) i od 1912 do 1915 r. – Anton Iwanowicz Bojko (ur. w 1882 w guberni lubelskiej)³³.

Większość Polaków zajmujących stanowiska referentów i buchalterów kierujących poszczególnymi referatami Wydziału Wojskowo-Policyjnego Rządu Gubernialnego Lubelskiego wywodziła się ze stanu szlacheckiego (Ćwikliński, Łapiński, Jankowski, Sznuć, Stefanowski, Janicki, Decjusz, Roman i Jezierski), jeden (Kluczyński) był pochodzenia mieszczańskiego, jeden (Gruszczyński) był synem urzędnika. Większość ukończyła szkołę średnią (Ćwikliński, Kluczyński, Łapiński, Gruszczyński, Janicki, Roman i Decjusz), trzech – szkołę podstawową (Jankowski, Stefanowski i Jezierski), zaś jeden (Sznuć) legitymował się wykształceniem wyższym. Inaczej przedstawiał się obraz pochodzenia i wykształcenia Rosjan zajmujących takie stanowiska. Tylko pięciu z aż 19 urzędników wyznania prawosławnego (Borodzie, Lejbin, Ozierskij, Walewskij-Lewkowskij, Zarembo-Gadziackij) było pochodzenia szlacheckiego, sześciu kolejnych wywodziło się z mieszczan (Matczak, Biernackij, Glinkij, Forostianow, Traulinski i Kulesza), dalszych czterech było synami duchownych prawosławnych (Smolenskij, Gorskij, Timinskij, Bojko). Jeden (Jurasow) był synem urzędnika, a aż czterech (Martynowskij, Czypak-Gniedoj, Powalczuk i Dmitruk) było pochodzenia chłopskiego. Większość z nich miała jedynie podstawowe wykształcenie. Ukończeniem szkoły średniej legitymowało się jedynie czterech (Timinskij, Matczak, Borodzie i Powalczuk). Urzędnicy polskiego pochodzenia obejmowali takie posady w dość zaawansowanym wieku,

³² Źródło danych: zob. przypis 31.

³³ Źródło danych: zob. przypis 31.

tj. pomiędzy 40. a 50. rokiem życia (wyjątkiem był Gruszczyński – 25 lat), Rosjanie zaś w większości pomiędzy 30. a 40. rokiem (najmłodszy, Martynowski miał 26 lat). Wyraźne zróżnicowane były szanse Polaków i Rosjan w możliwościach awansu i staż na zajmowanym stanowisku. Dla Polaków okres sprawowania urzędu referenta czy buchaltera wynosił 6–9 lat (wyjątkami byli Ćwikliński i Janicki – odpowiednio 16 i 22 lata), zaś dla Rosjan od 2 do 9 lat. Zatem nietrudno zauważyć, że pod względem wykształcenia urzędnicy rosyjscy, zastępujący z biegiem lat Polaków na posadach referentów i buchaltera w Wydziale Wojskowo-Policyjnym Rządu Gubernialnego Lubelskiego, nie tylko legitymowali się niższym stopniem formalnego wykształcenia, ale także mniejszym doświadczeniem zawodowym i krótszym stażem pracy na zajmowanym stanowisku, co musiało mieć znaczenie dla poziomu ich kwalifikacji urzędniczych.

5

Najniższy szczebel w hierarchii stanowisk służbowych w Wydziale Policyjno-Wojskowym Rządu Gubernialnego Lubelskiego reprezentowali starsi i młodszy pomocnicy referentów oraz dziennikarze, czyli urzędnicy prowadzący dziennik i ekspedycje Wydziału. Należeli do niskich X i XII klas urzędów z wynagrodzeniem podstawowym od 300 do 420 rubli. Urzędnicy ci stanowili podstawowy personel biurowy w każdym z czterech referatów. Zwykle etatem przewidywano trzech starszych i trzech–czterech młodszych pomocników referenta, rozdzielanych stosownie do potrzeb pomiędzy poszczególne referaty, oraz jeden etat dziennikarza. Analizując obsadę personalną poszczególnych referatów, zauważyć można, że posady takie aż do 1885 r. sprawowali wyłącznie urzędnicy polskiego pochodzenia. Po tej dacie utrzymali je jeszcze w większości do końca XIX w. Wyrugowani zostali przez Rosjan dopiero z nadejściem następnej epoki. W 1914 r. spośród ośmiu osób zatrudnionych w Wydziale Wojskowo-Policyjnym na stanowiskach pomocników referentów i dziennikarza tylko jeden urzędnik był wyznania rzymskokatolickiego.

Stanowisko starszego pomocnika referenta w Wydziale Wojskowo-Policyjnym Rządu Gubernialnego Lubelskiego w latach 1867–1915 zajmowało aż 26 osób, spośród których 11 było wyznania rzymskokatolickiego. Byli to: od 1867 do 1883 r. – Piotr Załuski s. Józefa (ur. w 1827 r. w guberni lubelskiej, poch. szlacheckie, wyksz. średnie), od 1867 do 1870 r. – Władysław Żaryn s. Mikołaja (ur. w 1841 w guberniach zachodnich, poch. szlacheckie, wyksz. średnie), od 1867 do 1870 r. – Teofil Lebla s. Wincentego (ur. w 1840 r. w guberniach zachodnich, poch. szlacheckie, wyksz. średnie), od 1871 do 1879 r. – Józef Warchocki s. Teofila (ur. w Królestwie Polskim, poch. szlacheckie, wyksz. średnie), od 1870 do 1879 r. – Antoni Kosiński

s. Łukasza (ur. w 1831 r. w Królestwie Polskim, poch. szlacheckie, wyksz. średnie), od 1879 do 1890 r. – Stanisław Mandzelewski s. Karola (ur. w 1840 r. w guberniach zachodnich, poch. szlacheckie, wyksz. średnie), od 1881 do 1883 r. – Michał Kowalski s. Antoniego (ur. w 1850 r. w guberni lubelskiej, poch. szlacheckie, wyksz. średnie), od 1885 do 1886 r. – Kazimierz Jasiński s. Andrzeja (ur. w 1856 r. w guberni warszawskiej, poch. szlacheckie, wyksz. średnie), od 1885 do 1894 r. – Eugeniusz Barchwic, s. Roberta (ur. w 1844 r. w guberni siedleckiej, poch. szlacheckie, wyksz. średnie), od 1887 do 1909 r. – Kazimierz Liniewicz s. Tomasza (ur. w 1840 r. w guberni lubelskiej, poch. szlacheckie, wyksz. średnie) i od 1910 do 1911 r. – Stanisław Podgórski s. Michała (ur. W 1881 r. w guberni lubelskiej, poch. szlacheckie, wyksz. podstawowe). Pozostałych 15 urzędników zajmujących to stanowisko było wyznania prawosławnego: od 1899 do 1900 r. – Nestor Antonowicz Kliczman (ur. w 1852 r. w guberni kowieńskiej, poch. mieszczańskie, wyksz. podstawowe), od 1890 do 1892 r. – Siemion Gawriłowicz Gorskij (ur. w 1862 r. w gub czernichowskiej, syn duchownego prawosławnego, wyksz. podstawowe), od 1893 do 1894 r. – Wasilij Gawriłowicz Smolenskij (ur. w 1867 r. w guberni czernichowskiej, syn duchownego prawosławnego, wyksz. średnie), od 1894 do 1897 r. – Fiodor Siemionowicz Pajewskij (ur. w 1860 r. w guberni grodzieńskiej, syn duchownego prawosławnego, wyksz. podstawowe), od 1894 do 1896 r. – Wasilij Ignatiewicz Szewczuk (ur. w 1874 r. w guberni wołyńskiej, poch. chłopskie, wyksz. podstawowe), od 1897 do 1899 r. – Wsiewołod Michajłowicz Skabałanowicz (ur. w 1874 r. w guberni grodzieńskiej, syn duchownego prawosławnego, wyksz. podstawowe), od 1899 do 1903 r. – Siemion Iwanowicz Martynowskij (ur. w 1879 r. w guberni czernichowskiej, poch. chłopskie, wyksz. podstawowe), od 1897 do 1900 r. – Arsenij Grigoriewicz Ozierskij (ur. w 1871 r. w guberni czernichowskiej, poch. szlacheckie, wyksz. podstawowe), od 1900 do 1910 r. – Piotr Pawłowicz Szczegłowitow (ur. w 1863 r. w guberni czernichowskiej, syn duchownego prawosławnego, wyksz. podstawowe), od 1903 do 1905 r. – Wiktor Wasiljewicz Timinskij (ur. w 1879 r. w guberni grodzieńskiej, syn urzędnika, wyksz. średnie), od 1905 do 1908 r. – Nikołaj Andrejewicz Budiłowicz (ur. w 1883 r., poch. mieszczańskie, wyksz. podstawowe), od 1909 do 1912 r. – Władimir Iljicz Dmitruk (ur. w 1872 r. w guberni czernichowskiej, poch. chłopskie, wyksz. podstawowe), od 1911 do 1912 r. – Filipp Stanisławowicz Chitrasz (ur. w 1886 r. w guberni lubelskiej, poch. mieszczańskie, wyksz. podstawowe), od 1912 do 1915 r. – Stiepan Pietrowicz Lipowskij (ur. w 1884 r. w guberni lubelskiej, poch. mieszczańskie, wyksz. podstawowe) i od 1912 r. do 1915 r. – Piotr Aleksandrowicz Wołkow (ur. w 1877 r. w guberni penzeńskiej, poch. mieszczańskie, wyksz. podstawowe)³⁴.

³⁴ Źródło danych: zob. przypis 31.

Ponad dwukrotnie liczniejsza była obsada stanowisk młodszych pomocników referenta. W okresie od 1867 do 1915 r. stanowiska takie zajmowały aż 54 osoby, w tym 22 wyznania rzymskokatolickiego i 32 wyznania prawosławnego. Urzędnikami polskiego pochodzenia byli: od 1867 do 1885 r. – Lew Harasiewicz s. Jana (ur. w 1829 r. w guberni lubelskiej, syn urzędnika, wyksz. średnie), od 1867 do 1870 r. – Adam Janicki s. Tomasza (ur. w 1840 r. w guberni lubelskiej, syn urzędnika), od 1867 do 1879 r. – Teodor Chlipalski s. Józefa (ur. w 1830 r. w guberni lubelskiej, poch. szlacheckie), od 1867 do 1870 r. – Antoni Kosiński s. Łukasza (ur. w 1831 r. w Królestwie Polskim, poch. szlacheckie, wyksz. średnie), od 1870 do 1872 r. – Jan Przewłocki, s. Stanisława (ur. w 1831 r. w guberni wołyńskiej, syn urzędnika, wyksz. średnie), od 1870 do 1872 r. – Wiktor Trzeciak, s. Wiktora (ur. w guberni grodzieńskiej, poch. szlacheckie, wyksz. średnie), od 1872 do 1873 r. – Władysław Lubowski, s. Daniela (ur. w 1843 r., poch. mieszczańskie, wyksz. średnie), od 1874 do 1875 r. – Jan Tomczyński, s. Wincentego (ur. w 1847 r., syn urzędnika, wyksz. średnie), od 1875 do 1879 r. – Józef Winnicki, s. Józefa (syn urzędnika, wyksz. podstawowe), od 1878 do 1879 r. – Michał Kowalski, s. Antoniego (ur. w 1850 r. w guberni lubelskiej, poch. szlacheckie, wyksz. średnie), od 1881 do 1887 r. – Stanisław Izbiński, s. Napoleona (poch. szlacheckie, wyksz. podstawowe), od 1881 do 1883 r. – Eugeniusz Barchwic, s. Roberta (ur. w 1844 r. w guberni siedleckiej, syn urzędnika, wyksz. średnie), od 1885 do 1886 r. – Edmund Żaryn, s. Mikołaja (ur. w 1841 r. w guberniach zachodnich, poch. szlacheckie, wyksz. średnie), od 1884 do 1885 r. – Bolesław Stankiewicz, s. Fortunata (ur. w 1861 r. w guberni kowieńskiej, poch. szlacheckie, wyksz. wyższe), od 1885 do 1887 r. – Anastazy Hulewicz, od 1886 do 1890 r. – Edward Korciepiński (ur. w 1856 r., poch. mieszczańskie, wyksz. podstawowe), od 1887 do 1889 r. – Feliks Tarnowski, s. Hieronima (ur. w 1857 r. w guberni lubelskiej, poch. mieszczańskie, wyksz. podstawowe), od 1892 do 1901 r. – Józef Golejewski, s. Bernarda (ur. w 1860 r. w guberni wileńskiej, poch. szlacheckie, wyksz. podstawowe), od 1900 do 1903 r. – Aleksander Knarr s. Kazimierza (ur. w 1872 r. w Inflantach, poch. chłopskie, wyksz. średnie), od 1910 do 1911 r. – Michał Lichocki s. Stanisława (ur. w 1890 r. w guberni lubelskiej, poch. mieszczańskie, wyksz. podstawowe) i od 1911 do 1913 r. – Antoni Maj, s. Romualda (ur. w 1848 r. w guberni lubelskiej, syn urzędnika, wyksz. średnie). Pozostali urzędnicy byli wyznania prawosławnego: od 1872 do 1873 r. – Stanisław Gawriłowicz Gorskij (ur. w 1844 r. w guberni siedleckiej, syn duchownego prawosławnego, wyksz. podstawowe), od 1881 do 1883 r. – Apollon Fiodorowicz Koniskij (ur. w 1861 r. w guberni czernichowskiej, poch. szlacheckie, wyksz. podstawowe), od 1888 do 1890 r. – Stiepan Antonowicz Sztorch (ur. w 1858 r. w guberniach zachodnich, syn urzędnika, wyksz. średnie), od 1888 do 1890 r. – Kliment Łampadowicz

Szenc (ur. w 1855 r. w guberni mińskiej, syn duchownego prawosławnego, wyksz. średnie), od 1889 do 1890 r. – Nikołaj Siepanowicz Jurasow (ur. w guberni niżgorodzkiej, syn urzędnika, wyksz. podstawowe), od 1889 do 1890 r. – Nikołaj Aleksandrowicz Kotlinskij (ur. w 1863 r. w guberni wileńskiej, syn duchownego prawosławnego, wyksz. średnie), od 1889 do 1890 r. – Bogusław Antonowicz Zieniewicz (ur. w 1869 r. w guberni lubelskiej, syn duchownego prawosławnego, wyksz. średnie), od 1891 do 1893 r. – Aleksandr Georgijewicz Osipow (brak pozostałych danych), od 1890 do 1904 r. – Fiodor Pietrowicz Zienczenko (ur. w 1883 r. w guberni czernichowskiej, poch. szlacheckie, wyksz. podstawowe), od 1890 do 1894 r. – Archip Andrejewicz Czepak-Gniedoj (ur. w 1866 r. w guberni wołyńskiej, poch. chłopskie, wyksz. podstawowe), od 1890 do 1894 r. – Mitrofan Iwanowicz Łorczenkow (brak pozostałych danych), od 1891 do 1892 r. – Siergiej Pawłowicz Kłosow (ur. w 1856 r. w guberni smoleńskiej, syn duchownego prawosławnego, wyksz. średnie), od 1893 do 1897 r. – Michaił Nikiforowicz Butkiewicz (ur. w 1864 r. w guberniach zachodnich, syn duchownego prawosławnego, wyksz. podstawowe), od 1893 do 1896 r. – Roman Akimowicz Jaworskij (ur. w 1846 r. w guberni kijowskiej, poch. szlacheckie, wyksz. podstawowe), od 1896 do 1897 r. – Wiktor Awramowicz Lebiediew (ur. w 1873 r. w guberni saratowskiej, syn urzędnika, wyksz. podstawowe), od 1897 do 1899 r. – Jakow Iwanowicz Barsow (ur. w 1858 r. w guberni nowogródzkiej, syn duchownego prawosławnego, wyksz. podstawowe), od 1898 do 1900 r. – Dmitrij Pawłowicz Pietropawłowski (ur. w 1866 r. w guberni niżgorodzkiej, syn urzędnika, wyksz. podstawowe), od 1899 do 1901 r. – Aleksandr Wasiljewicz Lewkowskij (brak pozostałych danych), od 1900 do 1903 r. – Aleksandr Michajłowicz Wigura (ur. w 1875 r. w guberni wołyńskiej, syn duchownego prawosławnego, wyksz. średnie), od 1901 do 1903 r. – Konstantin Fotijewicz Baranowskij (ur. w 1885 r. w guberni mińskiej, poch. szlacheckie, wyksz. średnie), od 1903 do 1904 r. – Leonid Wasiljewicz Bordzuch (ur. w 1883 r. w guberni wołyńskiej, poch. chłopskie, wyksz. podstawowe), od 1903 do 1905 r. – Wasilij Adamowicz Zarubo (ur. w 1878 r. w guberni mińskiej, poch. mieszczańskie, wyksz. średnie), od 1904 do 1908 r. – Fiodor Iwanowicz Ziemiłjanuchin (ur. w 1877 r. w dońskim obwodzie kozackim, poch. chłopskie, wyksz. podstawowe), od 1903 do 1908 r. – Aleksandr Ignatjewicz Chaljawin (ur. w 1881 r. w guberni kałuźskiej, poch. chłopskie, wyksz. podstawowe), od 1907 do 1908 r. – Michaił Nikołajewicz Paskiewicz (ur. w 1879 r. na Syberii, poch. szlacheckie, wyksz. średnie), od 1909 do 1910 r. – Wiktor Andrejewicz Kowtunienko (ur. w 1874 r. w guberni kijowskiej, syn urzędnika, wyksz. podstawowe), od 1910 do 1911 r. – Anton Iwanowicz Bojko (ur. w 1882 r. w guberni lubelskiej, syn duchownego prawosławnego, wyksz. podstawowe), od 1909 do 1910 r. – Wiktor Aleksandrowicz Franczuk (ur. w 1883 r.

w guberni kieleckiej, poch. chłopskie, wyksz. podstawowe), od 1911 do 1915 r. – Michaił Antoniowicz Studniak (ur. w 1880 r. w guberni lubelskiej, syn duchownego prawosławnego, wyksz. średnie), od 1910 do 1911 r. – Iwan Michajłowicz Kajdasz (ur. w 1891 r. w guberni grodzieńskiej, poch. chłopskie, wyksz. podstawowe), od 1911 do 1912 r. – Aleksandr Michajłowicz Myslinskij (ur. w 1883 r. w guberni wołyńskiej, poch. mieszczańskie, wyksz. podstawowe), od 1911 do 1912 r. – Władimir Filippowicz Brieczuk (ur. w 1892 r. w guberni lubelskiej, poch. chłopskie, wyksz. podstawowe), od 1912 do 1915 r. – Stiepan Akimowicz Koliadkow (ur. w 1886 r. w guberni twerskiej, poch. chłopskie, wyksz. podstawowe) i od 1912 do 1915 r. – Aleksandr Nikiforowicz Jegorow (ur. w 1895 r. w guberni smoleńskiej, poch. mieszczańskie, wyksz. podstawowe)³⁵.

Posada dziennikarza Wydziału Wojskowo-Policyjnego Rządu Gubernialnego Lubelskiego należała do najbardziej stabilnych, jeśli spojrzeć na jej obsadę personalną. W omawianym okresie piastowało ją tylko sześć osób, w większości wyznania rzymskokatolickiego: od 1867 do 1885 r. – Antoni Rodakiewicz s. Łukasza (ur. w 1827 r., syn urzędnika, wyksz. średnie), w 1886 r. – Lew Harasiewicz s. Jana (ur. w 1829 r. w guberni lubelskiej, syn urzędnika, wyksz. średnie), od 1887 do 1889 r. – Ernest Kuncewicz s. Karola (ur. w 1852 r. w guberni lubelskiej, poch. szlacheckie, wyksz. średnie), i od 1890 do 1910 r. – Edward Korciepiński s. Aleksandra (ur. w 1856 r. w guberni lubelskiej, poch. mieszczańskie, wyksz. podstawowe). Prawosławnymi urzędnikami piastującymi tę posadę byli: od 1912 do 1913 r. – Stiepan Pietrowicz Lipowskij (ur. w 1884 r. w guberni lubelskiej, poch. mieszczańskie, wyksz. podstawowe) i od 1913 do 1915 r. – Władimir Filippowicz Brieczuk (ur. w 1892 r. w guberni lubelskiej, poch. chłopskie, wyksz. podstawowe)³⁶.

Z powyższego zestawienia wynika, że większość (21) Polaków zajmujących stanowiska starszych i młodszych pomocników referenta oraz dziennikarza było pochodzenia szlacheckiego, dziewięciu było synami urzędników, pięciu było pochodzenia mieszczańskiego, a jeden (Knarr) należał do stanu włościańskiego. Odmiennie wśród urzędników pochodzenia rosyjskiego (prawosławnych): pochodzeniem szlacheckim legitymowało się jedynie sześć osób. Dominowali urzędnicy, którzy wywodzili się z rodzin duchownych prawosławnych. Pochodzenie mieszczańskie deklarowało dziewięciu urzędników, sześciu było synami urzędników i aż 12 – co zaskakujące – wskazało pochodzenie chłopskie. Wszyscy urzędnicy polskiego pochodzenia wywodzili się z Królestwa Polskiego (nierzadko z guberni lubelskiej) albo z tzw. ziem zabranych, tj. z zachodnich guberni Cesarstwa, utworzonych z województw Rzeczypospolitej włączonych do Rosji w wyniku

³⁵ Źródło danych: zob. przypis 31.

³⁶ Źródło danych: zob. przypis 31.

rozbiorów. Wśród Rosjan dominowali urzędnicy wywodzący się z dawnych terenów wschodnich Rzeczypospolitej, chociaż zdarzali się i tacy, którzy urodzili się w guberniach syberyjskich lub obwodach wojsk kozackich. Wyraźne różnice pomiędzy Polakami i Rosjanami występowały także co do poziomu formalnego wykształcenia. Wśród Polaków przeważało wykształcenie średnie (25 urzędników), ośmiu ukończyło szkołę podstawową, a jeden (Stankiewicz) deklarował ukończenie studiów wyższych. Z kolei większość urzędników pochodzenia rosyjskiego deklarowała wykształcenie podstawowe (32 osoby), a jedynie 12 – średnie. Dla Polaków stanowisko pomocnika referenta lub dziennikarza zwykle było pierwszą i ostatnią posadą. Jeżeli awansowali, to jedynie na stanowisko referenta lub buchaltera. Dla urzędników pochodzenia rosyjskiego stanowiły początek kariery, który – jak w przypadku Wasilija Gawriłowicza Smolenskigo – mógł doprowadzić nawet do stanowiska radcy zarządzającego wydziałem³⁷.

6

Przedstawiony przegląd stanowisk urzędniczych oraz ich obsady personalnej pozwala na odtworzenie polityki kadrowej prowadzonej przez władze rosyjskie w Wydziale Wojskowo-Policyjnym Rządu Gubernialnego Lubelskiego od 1867 do 1915 r. W planach unifikacyjnych opracowanych przez władze carskie w połowie lat 60. XIX w. przyjęto założenie, że równoległe z reorganizacją aparatu zarządu cywilnego w Królestwie na wzór ustroju administracyjnego istniejącego w Cesarstwie zostanie przeprowadzona wymiana całej miejscowej kadry urzędniczej. Postanowiono wówczas, że Polacy zostaną szybko usunięci z piastowanych stanowisk służbowych, a ich miejsce w zreorganizowanej administracji Królestwa zajmą urzędnicy rosyjscy, sprowadzeni z wewnętrznych guberni Cesarstwa. Przyczyny, dla których przyjęto tak restrykcyjne plany wobec zdominowanego dotąd przez Polaków korpusu urzędników cywilnych w Królestwie Polskim, miały wyłącznie polityczny i represyjny charakter. Jeszcze w czasie trwania powstania styczniowego, w Petersburgu uznano, że Polacy nie zasługują na zaufanie i niezależnie od swoich kwalifikacji nie powinni być dopuszczani do służby państwowej w guberniach Królestwa Polskiego. W przekonaniu władz carskich tylko urzędnicy pochodzenia rosyjskiego, lojalni wobec państwa, mogli skutecznie wprowadzić w życie nowy kształt ustroju administracyjnego w Królestwie i nadać urzędowi styl funkcjonowania przyjęty w administracji Cesarstwa. Spodziewano się także, że masowy napływ urzędników rosyjskich wraz z rodzinami wzmocni liczebność żywołu

³⁷ Źródło danych: zob. przypis 31.

rosyjskiego w Królestwie i wydatnie przyczyni się do upodobnienia go do jednej z wewnętrznych prowincji Imperium³⁸.

Wymiana polskiej kadry urzędniczej w Wydziale Wojskowo-Policyjnym Rządu Gubernialnego Lubelskiego trwała z różnym natężeniem przez cały pięćdziesięciolecie przed wybuchem I wojny światowej. Proces usuwania Polaków z zajmowanych posad i zastępowania ich urzędnikami rosyjskimi przebiegał nierównomiernie i różnił się w zależności od kategorii poszczególnych stanowisk służbowych. Ze względów politycznych najszybciej odsunięto Polaków od sprawowania stanowisk kierowniczych. Pierwszy i ostatni urzędnik polskiego pochodzenia zarządzający Wydziałem Wojskowo-Policyjnym w Rządzie Gubernialnym Lubelskim – Gustaw Mejer – odszedł po 10 latach sprawowania funkcji radcy Wydziału. Jego następcami byli już wyłącznie urzędnicy pochodzenia rosyjskiego. Inaczej sytuacja przedstawiała się na pozostałych, wykonawczych, stanowisk służbowych, tj. referentów, buchalterów, dziennikarzy i ich pomocników. Zapewne ze względu na niską rangę tej kategorii stanowisk służbowych, jak i z powodu niewystarczającej liczby urzędników rosyjskich gotowych do podjęcia służby w guberniach Królestwa Polskiego, wymiana polskiej kadry urzędniczej zajmującej te posady przebiegała zdecydowanie wolniej. Polacy utrzymali je aż do początku lat 80. XIX w. Dopiero w następnych dziesięcioleciach ich liczebność w stosunku do Rosjan zaczęła gwałtownie spadać, tak że w drugiej dekadzie XX w. zostali bez wyjątku zastąpieni przez urzędników rosyjskich.

Przykład Wydziału Wojskowo-Policyjnego Rządu Gubernialnego Lubelskiego wskazuje, że niezależnie od oficjalnych deklaracji i wysiłków władz carskich Polacy byli zatrudniani w administracji popowstaniowej i to w zdumiewająco dużej liczbie, choć z biegiem lat na coraz mniej znaczących stanowiskach służbowych. Po 1863 r. utracili co prawda możliwość obejmowania najwyższych posad urzędniczych, a więc nie mogli kontrolować poszczególnych urzędów, ale na pozostałych stanowiskach służbowych utrzymali liczebną przewagę nad Rosjanami niemal do końca XIX w. Pomimo licznych zachęt – przede wszystkim finansowych – ze strony władz carskich przez długi czas stosunkowo niewielu urzędników pochodzenia rosyjskiego decydowało się przejść do służby cywilnej w Królestwie Polskim. Należy stwierdzić, że na naczelnych i kierowniczych posadach Rosjanie potrafili panować nad funkcjonowaniem instytucji, w których przez długi czas stanowili mniejszość. Natomiast o umiejętnościach urzędników polskiego pochodzenia

³⁸ K. Groniowski, *Walka Milutina z Bergiem. Spór o reorganizację Królestwa Polskiego po roku 1863*, „Kwartalnik Historyczny” 1962, t. LXIX, nr 4, s. 887–899; J.K. Targowski, *Komitet Urządzący i jego ludzie*, „Przegląd Historyczny” 1937, t. XXXIV, nr 1, s. 156–197; S.S. Tatiszczew, *Imperator Aleksandr II. Jego życie i carstwowanie*, Sankt Petersburg 1903, s. 504–506, 511; S. Krzemiński, *op. cit.*, s. 122–124.

świadczy to, że potrafili wykonywać pracę, dostosowując się do nowych warunków. Do podjęcia pracy w zrusyfikowanym aparacie administracyjnym Królestwa zmuszały Polaków często okoliczności życiowe: o pracę w owych czasach było trudno, a posiadane wykształcenie oraz kwalifikacje stanowiły w wielu wypadkach jedyny kapitał, jakim dysponowali. Jednakże urzędując i pisząc po rosyjsku, towarzyszyli swoim rosyjskim zwierzchnikom w ich pracy zmierzającej do przebudowy ustrojowej Królestwa i do silniejszego powiązania go z Imperium Rosyjskim.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Lublinie:

zespół 116 „Rząd Gubernialny Lubelski”, *Swiedienija służaszczich lic Lublinskago Gubernaskago Prawlenija*.

Swiedienija lic służaszczim po Ministierstwie Wnutriennych Dieł w Lublinskoj Guberni, 1877, nr 13, s. 8–10; 1878, nr 1, n. fol.; 1879, nr 3, n. fol.; 1880, nr 45, n. fol.; 1881, nr 58, n. fol.; 1883, nr 143, n. fol.; 1886, nr 12, s. 142–144; 1894, nr 9, n. fol.; 1895, nr 45, s. 13–14.

Wykazy urzędników cywilnych zatrudnionych w latach 1867–1915 w Wydziale Wojskowo-Policyjnego Rządu Gubernialnego Lubelskiego, 1867, nr 185, n. fol.; 1869, nr 271, n. fol.; 1870, nr 235, k. 11–12; 1871, nr 36, n. fol.; 1872, nr 60, n. fol.; 1873, nr 4, k. 11–12; 1874, nr 88, n. fol.; 1875, nr 31, n. fol.; 1876, nr 36, n. fol.; 1877, nr 13, k. 11–12; 1878, nr 1, n. fol.; 1879, nr 3, n. fol.; 1880, nr 45, n. fol.; 1881, nr 58, n. fol.; 1883, nr 143, n. fol.; 1886, nr 12, k. 145–146; 1887, nr 15, n. fol.; 1888, nr 216a I–V, n. fol.; 1889, nr 7, n. fol.; 1890, nr 6, k. 41–42; 1891, nr 3, k. 29–30; 1892, nr 2, k. 13–14; 1893, nr 6, n. fol.; 1894, nr 9, n. fol.; 1895, nr 44, k. 13–14; 1897, nr 11, k. 11–12; 1898, nr 5, k. 17–18; 1899, nr 34, k. 13–14; 1900, nr 36, k. 23–24; 1901, nr 148, n. fol.; 1902, nr 26, n. fol.; 1903, nr 12, n. fol.; 1904, nr 116, n. fol.; 1905, nr 104, n. fol.; 1906, nr 77, n. fol.; 1907, nr 143, n. fol.; 1908, nr 22, k. 11–12; 1909, nr 104, n. fol.; 1911, nr 152, n. fol.; 1912, nr 32, n. fol.; 1913, nr 67, n. fol.; 1914, nr 69, n. fol.; 1915, nr 21, n. fol.

Literatura

Adres kalendar ili obszczaja rospis wsiech własiej i dołżności w Rosijskoj Impierii, Sankt Petersburg 1873, 1879, 1885, 1897, 1900.

Chmielewski Z., *Narodziny i rozwój biuralizmu na ziemiach polskich w okresie zaborów*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” 1993, nr 113, s. 13–34.

Chmielewski Z., *Przejawy upolitycznienia administracji polskiej w XIX i XX wieku. Zarys problemu*, „Zeszyty naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” 1992, nr 98, s. 63–74.

Godlewska J., *Rząd Gubernialny Lubelski 1867–1918. Przewodnik po zespole*, Warszawa–Łódź 1978.

Gribovskij W.M., *Gosudarstwiennoje ustrojstwo i uprawlenije Rossijskoj Imperii*, Odessa 1912.

- Groniowski K., *Walka Milutina z Bergiem. Spór o reorganizację Królestwa Polskiego po roku 1863*, „Kwartalnik Historyczny” 1962, t. LXIX, nr 4, s. 891–906.
- Górak A., *Kancelaria Gubernatora i Rząd Gubernialny Lubelski (1867–1918)*, Lublin–Radzyń Podlaski 2006.
- Górak A., *Personel Zarządu Gubernialnego Lubelskiego (1867–1918) – baza danych*, „Przełęcz Historyczny” 2003, t. XCIV, nr 4, s. 427–461.
- Hausbrandt W., *Moc obowiązująca Zbioru Praw Cesarstwa w kraju naszym*, Warszawa 1906.
- Jaśkiewicz L., *Administracja carska a samorząd terytorialny w epoce Aleksandra III*, „Kwartalnik Historyczny” 1978, nr 2, s. 287–298.
- Kopiczyńska A., *Kancelaria gubernatora łomżyńskiego w latach 1867–1918. Funkcje i procesy aktotwórcze*, „Archeion” 1988, R. LXXXIV, s. 37–51.
- Korobowicz A., Witkowski W., *Ustrój i prawo na ziemiach polskich. Od rozbiorów do odzyskania niepodległości*, Lublin 1994.
- Krzemiński S., *Dwadzieścia pięć lat Rosji w Polsce (1863–1888). Zarys historyczny*, Lwów 1892.
- Kucharzewski J., *Od białego do czerwonego caratu*, Warszawa 1990.
- Kutrzeba S., *Historia ustroju Polski w zarysie*, t. III, cz. 1, Lwów 1920.
- Nikiforuk A., *Kancelaria rządu gubernialnego łomżyńskiego z lat 1867–1918*, „Archeion” 1984, R. LXXVIII, s. 193–208.
- Okolski A., *Wykład prawa administracyjnego oraz prawa administracyjnego obowiązujące w Królestwie Polskiem*, t. I, Warszawa 1880.
- Pamiętna Książka Lublińskiej Guberni*, Lublin, za lata: 1870–1875, 1877, 1879, 1883–1885, 1887, 1890, 1891, 1894, 1895, 1897, 1899, 1900–1907, 1910–1912 i 1914.
- Smyk G., *Rusyfikacja obsady personalnej organów zarządu gubernialnego Królestwa Polskiego w latach 1867–1915*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1999, t. LI, z. 1–2, s. 239–264.
- Smyk G., *Likwidacja odrębności administracyjnej Królestwa Polskiego po powstaniu styczniowym*, „Zamojskie Studia i Materiały” 1999, z. 2, s. 189–212.
- Szordykowska B., *Rola języka rosyjskiego w planach unifikacji Finlandii z Rosją na przełomie XIX i XX wieku*, „Przełęcz Humanistyczny” 1990, nr 1, s. 99–123.
- Targowski J.K., *Komitet Urządzający i jego ludzie*, „Przełęcz Historyczny” 1937, t. XXXIV, nr 1, s. 156–197.
- Tatischev S.S., *Imperator Aleksandr II. Jego życie i carstwowanie*, Sankt Petersburg 1903.
- Winiarski B., *Ustrój polityczny ziem polskich w XIX wieku*, Poznań 1923.
- Wrzyszczyński A., *Gubernia chełmska. Zarys ustrojowy*, Lublin 1997.
- Zaborowska J., *Ustrój, dzieje i akta kancelarii gubernatora warszawskiego z lat 1866–1917*, „Archeion” 1969, R. LI, s. 143–160.

Akty prawne

- Ukaz z 19/31 grudnia 1866 r. Ustawa o zarządzie gubernialnym i powiatowym w guberniach Królestwa Polskiego, *Dziennik Praw*, t. 66.

- Etaty zarządów gubernialnych i powiatowych w guberniach Królestwa Polskiego z 19/31 grudnia 1866 r., *Dziennik Praw*, t. 66.
- Ukaz z 20 lipca/ 1 sierpnia 1867 r. o zniesieniu Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych Królestwa Polskiego, *Dziennik Praw*, t. 67.
- Ukaz z 26 marca/ 7 kwietnia 1869 r. Ustawa o izbach skarbowych w Królestwie Polskim, *Dziennik Praw*, t. 69.
- Swod gubernskich uczeżdzenij, Swod Zakonow Rossijskoj Impierii, izdanije 1892, t. II, cz. I.
- Ukaz z 10/22 czerwca 1900 r. Statut o wzajemnym ubezpieczeniu od ognia w guberniach Królestwa Polskiego, *Sobranije Uzakonienij i Rasporiazenij Prawitielstwa z 1900 r.*, nr 163.
- Ukaz z 23 czerwca/ 6 lipca 1912 r. Ustawa o utworzeniu guberni chełmskiej, *Sobranije Uzakonienij i Rasporiazenij Prawitielstwa z 1912 r.*, nr 128.

GRZEGORZ SMYK

DR HAB., PROF. UMCS, UNIWERSYTET MARII CURIE-SKŁODOWSKIEJ W LUBLINIE

ORCID: 0000-0003-0143-4233

Wydział Wojskowo-Policyjny Rządu Gubernialnego Lubelskiego w latach 1867–1915. Organizacja i obsada personalna

W następstwie reform unifikacyjnych przeprowadzonych przez władze carskie w Królestwie Polskim po powstaniu styczniowym, reorganizacji uległa administracja terenowa. Ukazem z 19/31 grudnia 1866 r. została wprowadzona w Królestwie nowa, wzorowana na rosyjskiej, ustawa o zarządzie gubernialnym i powiatowym. Zniosła ona dotychczasowy podział terytorialny kraju oraz zmieniła organizację pośrednich władz cywilnych, dostosowując je do modelu administracji terenowej w Cesarstwie.

Opracowanie przedstawia – na tle ogólnych zasad ustroju zarządu gubernialnego w Królestwie Polskim – ewolucję kompetencji, przekształcenia organizacji wewnętrznej oraz charakterystykę obsady personalnej Wydziału Wojskowo-Policyjnego Rządu Gubernialnego Lubelskiego, od chwili jego utworzenia w 1867 r. do ewakuacji do Moskwy w sierpniu 1915 r. Za wyborem guberni lubelskiej jako przedmiotu badań przemawiało to, że była ona drugą co do wielkości i liczby ludności – po warszawskiej – w Królestwie Polskim. W stosunku do innych guberni obsada personalna jej urzędów poddana była nasilonej rusyfikacji. Dążenie władz carskich do szybkiej i pełnej wymiany polskiej kadry urzędniczej na rosyjską – z założenia lojalną wobec zaborcy – było tu szczególnie wyraźne.

Podstawę materiałową studium stanowią przede wszystkim źródła archiwalne zachowane w zespole akt Rządu Gubernialnego Lubelskiego w Archiwum Państwowym w Lublinie oraz akty prawne i literatura przedmiotu odnosząca się do omawianego zagadnienia. Główne źródło informacji o urzędnikach piastujących stanowiska radców i referentów w Wydziale Wojskowo-Policyjnym Rządu Gubernialnego Lubelskiego stanowiły ich akta personalne – „formularnyje spiski”. Z zespołu akt Rządu Gubernialnego Lubelskiego zachowało się 80–90% dokumentów, co umożliwiło dokonanie charakterystyki urzędników

zatrudnionych na stanowiskach radców i referentów pod względem: ich narodowości (wyznania), pochodzenia społecznego, wykształcenia i kariery zawodowej.

Ze względów politycznych najszybciej odsunięto Polaków od sprawowania stanowisk kierowniczych. Inaczej sytuacja przedstawiała się odnośnie do stanowisk wykonawczych, tj. referentów, buchalterów, dziennikarzy i ich pomocników. Polacy utrzymali je aż do początku lat 80. XIX w. Dopiero w następnych dziesięcioleciach ich liczebność w stosunku do Rosjan zaczęła gwałtownie spadać, tak że w drugiej dekadzie XX w. zostali bez wyjątku zastąpieni przez urzędników rosyjskich.

Słowa kluczowe: administracja, Królestwo Polskie, Cesarstwo Rosyjskie, wojskowość, Wydział Wojskowo-Policyjny Rządu Gubernialnego Lubelskiego

GRZEGORZ SMYK

ASSOCIATE PROFESSOR, MARIA CURIE-SKŁODOWSKA UNIVERSITY IN LUBLIN

ORCID: 0000-0003-0143-4233

*Military-Police Department of the Provincial Government of Lublin
in the years 1867–1915:
Organization and personnel placement*

Following the unification reforms carried on by the tsar's authorities in the Polish Kingdom after the January Uprising, the field administration was subject to reorganization. By the ukase of 19/31 December 1866 the new, modelled on the Russian one, act on the provincial and district administration was introduced. It abolished the current territorial division of the country as well as it changed the organization of civil intermediate authorities, adjusting them to the model of field administration in the Empire.

The study presents, in the context of the general principles of the system of provincial management in the Kingdom of Poland, the evolution of powers, the transformation of its internal organisation and the characteristics of the personnel of the Military-Police Department of the Provincial Government of Lublin from its establishment in 1867 to the evacuation to Moscow in August 1915. The Lublin Province has been chosen as the subject of research because it was the second largest in the Kingdom of Poland, after the Warsaw Province, both in terms of territory and population. In relation to other provinces, the personnel of its offices was subject to increased Russification. It was particularly vivid here that the Russian authorities strived to quickly and fully replace Polish officials by Russians, loyal to the Tsar.

The source material for the study includes primarily archival sources preserved in the fonds of the Provincial Government of Lublin stored in the State Archives in Lublin and relevant legal acts and literature on the subject. The main source of information about officials holding the posts of councillors and clerks in the Legal Department of the Provincial Government of Lublin was their personnel files (in Russian: "formularnye spiski"). A total of 80–90% of the documents of the fonds of the Provincial Government of Lublin preserved, which has made it possible to describe the characteristics of officials employed in the Legal Department of the Provincial Government of Lublin who held the positions

of councillors and clerks: their nationality (religion) characteristics, social background, education and career history.

Due to political reasons Poles were the first to be withdrawn from exercising management positions. The situation was different regarding executive positions i.e. officials, bookkeepers, journalists and their helpers. Poles retained them up until the beginning of the eighties. It was only in the next decades that their number started to decrease rapidly, so that in the second decade of the XX century they were with no exception replaced by the Russian officials.

Key words: administration, Polish Kingdom, Russian Empire, Military-Police Department of the Provincial Government of Lublin

